

Kazimierz Kuśnierz*

orcid.org/0000-0001-6703-5695

Dominika Kuśnierz-Krupa**

orcid.org/0000-0003-1678-4746

Mateusz Budziakowski***

orcid.org/0000-0002-6258-7244

Problematyka ochrony zabytkowego miasta na przykładzie Wolbromia

Historic Town Protection Issues on the Example of Wolbrom

Słowa kluczowe: Wolbrom, miasto zabytkowe, ochrona, układ urbanistyczny

Keywords: Wolbrom, historic town, protection, urban layout

Wprowadzenie

Problem ochrony polskich miast zabytkowych, szczególnie na terenie województwa małopolskiego, jest obecnie niezwykle aktualny. Przeprowadzone w tym zakresie badania dowodzą, że wiele z cennych średniowiecznych układów urbanistycznych nie jest chronionych lub ich bieżąca ochrona jest niewystarczająca. Można wskazać tutaj chociażby takie miasta, jak Krościenko nad Dunajcem, Skawina, Tylicz czy Nowy Targ, których układy urbanistyczne nie zostały dotąd wpisane do rejestru zabytków nieruchomych województwa¹. W odpowiedzi na powyższe oraz zgodnie z aktualnym „Krajowym programem ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019–2022”, Małopolski Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków podjął działania na rzecz poprawy tej sytuacji, wyznaczając grupę średniowiecznych ośrodków miejskich, dla których rozpoczęto procedurę wpisu do rejestru zabytków, co wiąże się z opracowaniem dla wybranych miast opinii konserwatorskich dotyczących zasadności wpisu do rejestru ich zabytkowych układów urbanistycznych².

Introduction

The issue of the protection of Polish historic towns, particularly in the Lesser Poland Voivodeship, is extremely relevant. The research that has been carried out in this field has shown that many valuable medieval urban layouts are not protected or their current protection is insufficient. One could name here such towns as Krościenko nad Dunajcem, Skawina, Tylicz or Nowy Targ, whose urban layouts have not yet been inscribed in the voivodeship register of immovable monuments.¹ In response to the above, as well as in accordance with the instructions of the *State Program for the Protection and Preservation of Monuments for the Years 2019–2022*, the Lesser Poland Voivodeship Monument Protection Office took action in order to improve the situation, and indicated a group of medieval urban centers for which the procedure of inscription in the monument register should be initiated. The above requires conservation opinions to be prepared for the selected towns, which would justify inscribing their historic urban layouts in the register.²

One of the towns in question is Wolbrom, located around 50 km to the north of Cracow, on the Cracow-

* prof. dr hab. inż. arch., Wydział Architektury Politechniki Krakowskiej

** dr hab. inż. arch., Wydział Architektury Politechniki Krakowskiej

*** mgr inż. arch., Wydział Architektury Politechniki Krakowskiej

* Prof. D.Sc. Ph.D. Eng. Arch., Faculty of Architecture, Cracow University of Technology

** D.Sc. Ph.D. Eng. Arch., Faculty of Architecture, Cracow University of Technology

*** Eng. Arch., Faculty of Architecture, Cracow University of Technology

Cytowanie / Citation: Kuśnierz-Krupa D., Kuśnierz K. Historic Town Protection Issues on the Example of Wolbrom. *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2020, 62:55–65

Otrzymano / Received: 9.03.2020 • **Zaakceptowano / Accepted:** 26.03.2020

doi: 10.48234/WK62WOLBROM

Praca dopuszczona do druku po recenzjach

Article accepted for publishing after reviews

Ryc. 1. Wolbrom obecnie na ortofotomapie ukazującej historyczne centrum miasta; <https://mapy.geoportal.gov.pl> (dostęp: 15 III 2020).
 Fig. 1. Present-day Wolbrom on an orthophotomap showing the historic town center; <https://mapy.geoportal.gov.pl> (accessed: 15 III 2020).

Jednym z procedowanych miast jest Wolbrom, położony około 50 km na północ od Krakowa, na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej, nad rzeką Pokrzywianką, w obniżeniu zwanym Bramą Wolbromską. Administracyjnie ośrodek należy do województwa małopolskiego, powiatu olkuskiego, i jest siedzibą gminy miejsko-wiejskiej. Od strony północnej oraz zachodniej miasto graniczy z dawnymi wsiami starostwa wolbromskiego: Łobzowem, Dłużcem oraz Lgotą Wolbromską, od południa z Chełmem i Gołaczewami, a od wschodu z Brzozówką, Wierzchowiskiem i Jeżówką.

O historii architektury oraz rozwoju przestrzennego Wolbromia, a także wartości jego dziedzictwa kulturowego dotychczas powstało zaledwie kilka publikacji, mają one jednak charakter zbiorczy i obejmują także dzieje innych miast. Jest to przede wszystkim dwutomowa praca *Dzieje Olkusza i regionu olkuskiego* pod redakcją Feliksa Kiryka i Ryszarda Kołodziejczyka³, a także książka Bogusława Krasnowolskiego *Lokacyjne układy urbanistyczne na obszarze ziemi krakowskiej w XIII i XIV wieku*⁴ oraz publikacja *Miasta polskie w Tysiącleciu* pod redakcją Mateusza Siuchnińskiego⁵. Poza powyższymi najważniejszym opracowaniem nt. historii architektury i urbanistyki oraz dziedzictwa kulturowego Wolbromia jest dwutomowe studium historyczno-urbanistyczne miasta opracowane przez A. Cygnarowskiego, M. Kasprzyka i B. Krasnowolskiego⁶.

Historia powstania ośrodka

W wiekach XIII i XIV na Jurze Krakowsko-Częstochowskiej prowadzona była akcja umacniania ówczes-

Częstochowa Upland, on the Pokrzywianka River, in the depression known as Brama Wolbromska (Wolbrom Gate). Administratively, the town is located in the Lesser Poland Voivodeship, Olkusz County, and is the seat of an urban-rural commune. In the north and west, the town borders on the former villages of the Wolbrom Starosty, i.e. Łobzow, Dłużec and Lgota Wolbromska; in the south: on Chełm and Gołaczewy, while in the east on Brzozówką, Wierzchowisko and Jeżówka.

So far, only a few volumes have been published concerning the history of the architecture and spatial development of the town, as well as the value of its cultural heritage. Moreover, those publications are collections and as such present the history of other towns as well. First and foremost, one should cite here the study entitled *History of Olkusz and its Region*,³ *Chartered Urban Layouts in the Cracow Region in the thirteenth and fourteenth Centuries* published by B. Krasnowolski,⁴ and the volume *Polish Towns During the Millenium* edited by M. Siuchniński.⁵ Apart from the above mentioned, the most important work on the history of the architecture and urban development of Wolbrom, as well as its cultural heritage, is the two-volume historical and urban Study of the town prepared by A. Cygnarowski, M. Kasprzyk and B. Krasnowolski.⁶

History the town's origin

The thirteenth and fourteenth centuries were the time when the Cracow-Częstochowa Upland witnessed the process of strengthening the boundaries of the Polish Kingdom of the period, which resulted in erecting numerous castles and strongholds. Crucial routes

Ryc. 2. Centrum Wolbromia na planie starostwa wolbromskiego z ok. 1758, kopia mapy; archiwum Katedry HAUiSzP, WA PK, s.v.
 Fig. 2. The center of Wolbrom on the plan of the Wolbrom Starosty from app. 175, map copy; Archive of the Chair of HAUiSzP, WA PK, s.v.

snych granic państwa polskiego, której przejawem była budowa licznych zamków i warowni. Przez tereny te przebiegały wówczas ważne trakty komunikacyjne łączące Kraków ze Śląskiem i z Wielkopolską⁷. Od XIII stulecia zakładano tu liczne miasta i wsie, lokacje oparte były na prawie niemieckim. Akcji tej towarzyszył także proces kształtowania się sieci parafialnej⁸.

Początki urbanizacji terenów w rejonie późniejszego miasta Wolbrom sięgają początku XIV wieku. Wówczas to, w roku 1311 nastąpiła lokacja wsi Dłużec i związana z tym procesem zgoda Władysława Łokietka na karczunki lasów⁹. Około 10 lat później lokowano kolejne dwie wsie położone w bliskim sąsiedztwie przyszłego miasta lokacyjnego: Lgotę i Łobzów¹⁰. W celu pobudzenia osadnictwa na tym terenie Władysław Łokietek nadał w roku 1327 sołtysom wsi Dłużec Wolframowi i Hilaremu las rozciągający się na terenie, który później zajęło m.in. miasto lokacyjne Wolbrom. Miał on zostać wykarczowany, teren zurbanizowany, a nowi osadnicy otrzymali od władcy 20-letni okres wolnizny¹¹.

Przywilej lokacyjny Wolbromia nie zachował się, nie jest zatem znany dokładny czas rozpoczęcia procesu zakładania miasta. Badacze historii miasta (m.in. F. Kiryk) wskazują, że powstało ono pod koniec rządów Władysława Łokietka lub na początku rządów Kazimierza Wielkiego. W latach czterdziestych XIV wieku Wolbrom był już dobrze rozwiniętym ośrodkiem, z parafią wzmiankowaną w spisach świętopietrza¹². Można zatem domniemywać, że miasto lokowano jeszcze w latach trzydziestych XIV wieku.

Ryc. 3. Wolbrom na topograficznej mapie Galicji Zachodniej (z lat 1801–1804) Mayera von Heldensfelda; Archiwum Wojskowe (Kriegsarchiv) w Wiedniu, s.v.

Fig. 3. Wolbrom on a topographic map of Western Galicia (from the years 1801–1804) by Mayer von Heldensfeld Map; Military Archive (Kriegsarchiv) in Vienna, s.v.

connecting Cracow with Silesia and Greater Poland also crisscrossed the area in this period.⁷ Since the thirteenth century, the land underwent an organised settlement process of founding villages and towns based on German town rights. That process was also followed by the formation of a parish network.⁸

Urbanization processes in the area of the later town of Wolbrom started at the beginning of the fourteenth century. Later, in the year 1311, the village of Dłużec was founded here and was granted the permission of King Władysław the Elbow-high to clear the forest.⁹ Around ten years later, the next two villages were founded here: Lgota and Łobzów, located in close proximity to the future chartered town.¹⁰

In order to stimulate settlement within the territory, in 1327, King Władysław Łokietek conferred upon Wolfram and Hilary, the aldermen of the village of Dłużec, the grant of the forest stretching over the area that later became the site of e.g. the chartered town of Wolbrom. The woodland was to be cleared, the land urbanized, and new settlers were granted a twenty-year exemption period by the ruler.¹¹

The charter of Wolbrom has not survived until the present, therefore the exact time when the settlement process began is not known. Scholars researching the town's history (e.g. F. Kiryk) suggest that it might have been founded towards the end of the reign of Władysław the Elbow-high (who ruled until 1333), or at the very beginning of the reign of his successor Casimir the Great. It is known, however, that during the 1340s Wolbrom was already a well-developed town with its own parish mentioned in Peter's Pence lists.¹² Therefore, it can be surmised that the town must have been founded in the 1330s.

Wolbrom probably owes its name to its 'lokator' i.e. the already mentioned Wolfram.¹³ Wolfram, who must have been the first vogt of Wolbrom, was succeeded by his sons. The office was associated with several privileges e.g. in the form of grants of land or fees from town facilities such as mills and a bathhouse.

To sum up these considerations, it should be stated that the town of Wolbrom was founded in the period between 1327 and 1348, and constituted the second stage of the urbanization process carried out by Wolfram and Hilary, with the approval of or perhaps on the order of

Ryc. 4. Rekonstrukcja modelu 9-polowego układu urbanistycznego Wolbromia (wraz z układem komunikacyjnym oraz podziałem na bloki zabudowy) opracowana na ortofotomapie; oprac. autorzy.

Fig. 4. Reconstruction of the preserved nine-square model of the urban layout in Wolbrom (including the road system and division into settlement blocks) superimposed on an orthophotomap; prep. by authors.

Wolbrom zawdzięcza swą nazwę imieniu zasadźcy, Wolframowi¹³. Następcami Wolframa, który był prawdopodobnie pierwszym wójtem Wolbromia, byli jego synowie. Urząd ten wiązał się z licznymi przywilejami, m.in. w postaci nadziałów roli czy czynszów z urzędzeń miejskich, takich jak młyny i łąznia.

Podsumowując, należy stwierdzić, że lokacja Wolbromia została przeprowadzona między rokiem 1327 a 1348, jako drugi etap działalności urbanizacyjnej prowadzonej przez Wolframa i Hilarego, za zgodą i być może także z polecenia władcy. Wolbrom jest przykładem lokacji miejskiej przeprowadzonej na „surowym korzeniu”.

Układ urbanistyczny miasta

Układ urbanistyczny Wolbromia rozmiarono na cyplu o wysokości ok. 375–380 m n.p.m., lekko nachylonym w kierunkach zachodnim, południowym i północnym, od północnego zachodu i od południa otoczonym dolinami. W przeszłości znajdowały się tutaj podmokłe łąki, łęgowe lasy oraz potoki Centara i Pokrzywianka, mające obecnie nieco inny przebieg. Już ten krótki opis świadczy o wysokich walorach przedmiotowego terenu, biorąc pod uwagę czynnik obronności, tak ważny w średniowieczu. Warto zaznaczyć, że w Wolbromiu krzyżowały się dwa historyczne trakty: z południa na północ (z Krakowa i Skały w stronę Żarnowca) oraz ze wschodu na zachód (z Miechowa do Olkusza).

Układ urbanistyczny Wolbromia jest strukturą zdefiniowaną, ortogonalną, rozmiarzoną na bazie modelu

the ruler. Wolbrom is an example of a chartered town founded *ex cruda radice* (on empty soil).

Urban layout of the town

The urban layout of Wolbrom was planned on a spit of land elevated app. 375–380 AMSL, sloping slightly towards the west, south and north. The spit is surrounded by valleys from the north-west and the south. In the past there used to be water meadows, riparian forests, as well as two brooks: Centara and Pokrzywianka, whose courses have changed. Even that brief description shows the considerable worth of the area under discussion, particularly considering the factor of defensibility, which was considered vital in the Middle Ages. It is also worth emphasizing that two historical trade routes crossed in Wolbrom: one leading northwards from the south (from Cracow and Skała towards Żarnowiec) and the other running westward from the east (from Miechów to Olkusz).

The urban layout of Wolbrom is planned, orthogonal, and laid out according to the nine-square model. This model was definitely the most frequently applied in historical Lesser Poland. It consisted of nine squares, of which the central one (the central block) was intended for the market square where trade was conducted and the remaining ones were intended for buildings. The town hall and a well were usually built in the central block. In the nine-square model, eight streets started from the market square, two from each of its corners.¹⁴

In the middle of the chartered town in Wolbrom is the market square which is the center of the nine-square

Ryc. 5. Widok centrum Wolbromia na zdjęciu lotniczym z lat siedemdziesiątych XX w., kopia fotografii; archiwum Katedry HAUiSzP, WA PK.
 Fig. 5. View of the center of Wolbrom on an aerial photo from the 1970s, photograph copy; Archive of the Chair of HAUiSzP, WA PK.

9-polowego, który był zdecydowanie najczęściej stosowany na terenie historycznej Małopolski. Składał się z 9 bloków, z których środkowy przeznaczano na rynek, gdzie odbywał się handel, a pozostałe pod zabudowę. W bloku środkowym zazwyczaj wznoszono ratusz i studnię. Z rynku w modelu 9-polowym wychodziło łącznie 8 ulic, z każdego narożnika rynku po dwie¹⁴.

Centrum miasta lokacyjnego w Wolbromiu zajmuje rynek w kształcie kwadratu, będący środkiem modelu urbanistycznego. Wokół rynku rozmierzono 8 bloków zabudowy. Z każdego narożnika wychodzą po dwie ulice¹⁵. Pierwszorzędne znaczenie miała tutaj ulica biegnąca przez rynek wzdłuż pierzei północnej (obecnie ul. Żwirki i Wigury, wychodząca na północ, z północno-zachodniego narożnika rynku, oraz ul. Krakowska, wychodząca na południe, z narożnika południowo-zachodniego), co jest wyraźnie zaznaczone na mapie Heldensfelda (zob. ryc. 3). Istotne znaczenie miały także ulice wychodzące z północno-zachodniego narożnika rynku na zachód (obecnie ul. 20 Straconych) oraz z rynku w narożniku północno-wschodnim na wschód (obecnie ul. Kościelna). Pozostałe miały bardziej lokalny charakter. Należy również zwrócić uwagę na ulice poprowadzone na zapleczu przyrynkowych bloków zabudowy (obecna Górna, Krzywa, ul. Elizy Orzeszkowej i Mariacka przechodząca w Piłsudskiego) – niejako wyznaczały one granice lokacyjnej struktury urbanistycznej.

W bloku przekątniowym, od strony północno-wschodniej zlokalizowany jest kościół parafialny

urban model described above. Eight settlement blocks have been laid out around the market square. Classically, two streets start at each corner of the market square.¹⁵ Of primary importance here was the street running along the northern frontage of the market square (present-day Żwirki i Wigury Str. leading northwards from the north-west corner of the market square, and Krakowska Str. running southwards from the south-west corner), which is clearly marked on Heldensfeld's map (see fig. 3). Of considerable importance was also the street running westward from the north-west corner of the market square (currently 20 Straconych Str.) and the street running eastward from the north-east corner of the market square (present-day Kościelna Str.). Other streets were of a more local character. Attention should also be paid to the alleyways running at the back of the settlement blocks surrounding the market square. These alleyways (present-day Górna Str., Krzywa Str., Elizy Orzeszkowej Str. and Mariacka Str. later changing into Piłsudskiego Str.) in a way marked the external outline of the chartered town structure.

The parish church of St. Katharine is located in the diagonal block, on the north-eastern side. It is also the highest point in the area, due to which the church is the dominant element in the composition of the entire urban layout. Originally, the parish church in Wolbrom was built from wood. It is also known that it used to stand on the site of the present church. It is also worth noting that the location of the parish church in the block diagonal to

Ryc. 6. Widok na fragment bloku przekątniowego oraz kościół parafialny, marzec 2020; fot. autorzy.

Fig. 6. Present-day view of the fragment of the diagonal block and the parish church, March 2020; photo by authors.

Ryc. 7. Widok na południowo-wschodni narożnik rynku, marzec 2020; fot. autorzy.

Fig. 7. Present-day view of the south-east corner of the market square, March 2020; photo by authors.

św. Katarzyny. Jest to także najwyższy punkt terenu, dzięki czemu kościół stanowi dominantę kompozycyjną układu urbanistycznego. Warto zaznaczyć, że lokalizowanie kościoła parafialnego w bloku przekątniowym od rynku było w średniowieczu powszechne¹⁶.

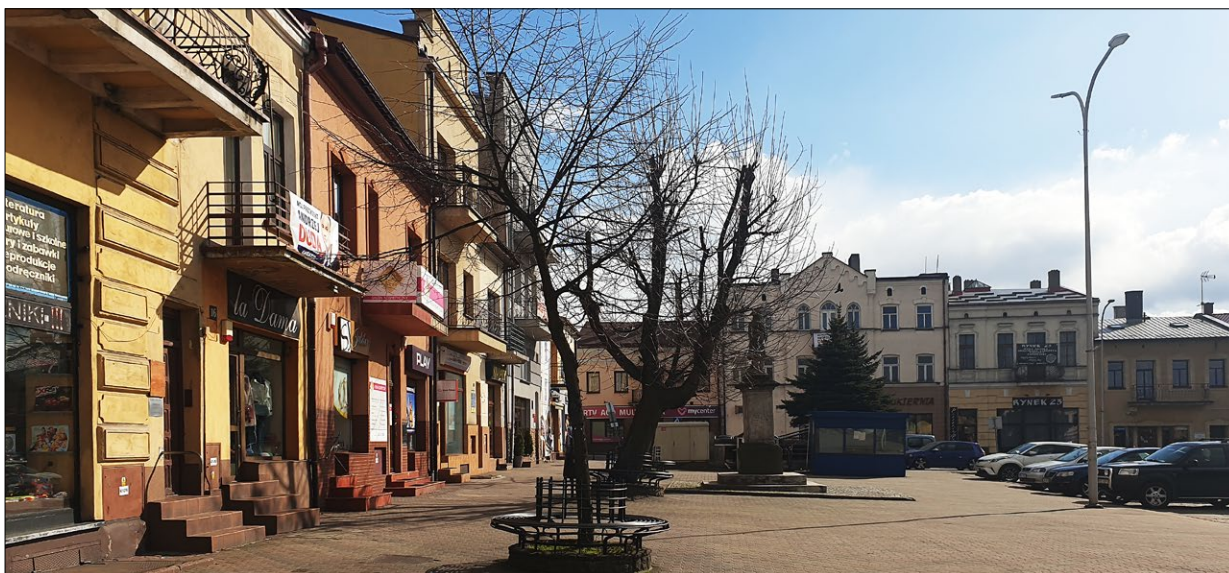
Przy rozmiaraniu analizowanego układu wykorzystano miarę sznura dużego (inaczej krakowskiego), który wynosi w przybliżeniu 45 m, czyli 10 prętów, 75 łokci i 150 stóp. Rynek w kształcie kwadratu mierzył wówczas $1\frac{2}{3} \times 1\frac{2}{3}$ sznura. Pojedyncze bloki zabudowy miały głębokość 1 sznura i dzieliły się na działki siedliskowe, prawdopodobnie o szerokości 2 prętów, tj. ok. 8 m, które pierwotnie były zapewne zabudowane drewnianymi domami o układzie kalenicowym. Cały

the market square was common in the medieval period.¹⁶

For laying out the urban layout under analysis, the unit of a large sznur (a.k.a. the Cracow sznur) was used, which equals approximately 45 m i.e. 10 rods, 75 ells and 150 feet. The market square measured then $1\frac{2}{3}$ by $1\frac{2}{3}$ sznurs. Single building blocks were 1 sznur deep and were divided into settlement plots probably 2 rods i.e. app. 8 m wide, on which wooden houses with their ridges parallel to the road must have stood originally. The entire chartered urban layout was enclosed within a square measuring app. 4 by 4 sznurs.

Suburbs must have been developing around the chartered town since the late medieval period. The most important were: the „Łgockie” suburb located west of the center, the „Miechowskie” suburb located on the east

Ryc. 8. Widok na fragment pierzei wschodniej i południowej, marzec 2020; fot. autorzy.

Fig. 8. Present-day view of the fragment of the east and south frontage, March 2020; photo by authors.

lokacyjny układ urbanistyczny zamykał się w kwadracie o wymiarach ok. 4 x 4 sznury.

Podsumowując, należy zaznaczyć, że średniowieczny układ urbanistyczny Wolbromia jest czytelny i dobrze zachowany. Wypełnia go zabudowa ukształtowana w wiekach XIX¹⁷ i XX oraz w okresie międzywojennym, już nieco zdegradowana, ale nie pozbawiona wartości kulturowych¹⁸.

Wartości zabytkowe układu urbanistycznego oraz architektury Wolbromia

Zapisy Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z roku 2003 (z późn. zm.) jasno definiują, co można uznać za zabytek: „zabytek to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową”¹⁹. Biorąc pod uwagę tę definicję, należy stwierdzić, że lokacyjny układ urbanistyczny Wolbromia, w granicach przedstawionych na rycinie 7, wykrystalizowany w okresie pomiędzy rokiem 1327 a 1348, ze względu na swoje wartości historyczne winien być chroniony poprzez wpis do rejestru zabytków nieruchomości województwa. Jest on bowiem świadectwem minionej epoki, tj. okresu dojrzałego średniowiecza. Odzwierciedla panujące wówczas tendencje w rozwoju miast. Został rozmiarzony przez średniowiecznych mierniczych jako zdefiniowany, ortogonalny, oparty na modelu 9-półowym (w centrum rynek, wokół niego bloki zabudowy przyrynkowej), za pomocą tzw. sznura „dużego”, inaczej krakowskiego. Ochrona, a co za tym idzie: zachowanie średniowiecznego układu urbanistycznego Wolbromia leży w interesie społecznym ze względu na jego wartość historyczną. Za najcenniejsze i najważniejsze

side of the nine-square layout, and the „Łobzowskie” suburb located north of the market square.¹⁷

In summary, it should be stressed that the medieval urban layout described above, based on the nine-square model, is clearly legible and well-preserved. It is filled with buildings erected in the nineteenth¹⁸ and twentieth century, and during the inter-war period, which have slightly deteriorated but are not devoid of cultural value.¹⁹

Historic value of the urban layout and the architecture of Wolbrom

The regulations included in the Monument Protection Act from 2003 (with later amendments) clearly determine what can be regarded as a monument. According to the Act „a monument is a property or an artifact, their parts or sets, which were made by people or are associated with their activity, bearing evidence of a bygone epoch or event, and whose preservation is the matter of social interest because of their historic, artistic or scientific value.”²⁰

Considering the definition of a „monument” in the Monument Protection Act quoted above, it has to be said that the chartered town layout of Wolbrom, within the limits presented in figure no. 7, which crystallized between 1327 and 1348, should be protected by an inscription in the voivodeship register of immovable monuments because of its historic value. It bears evidence of a bygone epoch i.e. the Late Middle Ages. It reflects the ruling tendencies of the period as far as the history of urban development is concerned. It was laid out by medieval surveyors as defined and orthogonal, on the basis of the nine-square model (with the market square in the center surrounded by building blocks) using the so called ‘large’ or Cracow sznur unit of measurement.

The protection and subsequent preservation of the medieval urban layout of Wolbrom is a matter of social interest because of its historic value.

pod względem kulturowym cechy przedmiotowego układu urbanistycznego należy uznać: zachowany oryginalny plac rynkowy, zachowane oryginalne bloki zabudowy wokół rynku, zachowany pierwotny układ komunikacyjny miasta w ramach struktury z okresu lokacji oraz czytelność modelu 9-polowego, na którym oparto miasto.

W obrębie analizowanego terenu znajdują się dwa obiekty wpisane do rejestru zabytków województwa małopolskiego. Są to: kościół parafialny św. Katarzyny z dzwonnica oraz otoczeniem (nr A-379 z 10 VI 1972 [A-1170/M]) oraz budynek „starej poczty” (część elewacji frontowej) przy ul. Krakowskiej 6 ([A-1395/M] z 9 VI 2016)²⁰. Poza obiektami „rejestrowymi” na terenie historycznego układu urbanistycznego zlokalizowanych jest kilka innych zabytkowych budynków ujętych w gminnej ewidencji zabytków. Są to: budynek OSP (ul. Staszica 1, dz. nr ewid. 2162), kamienica Rynek 22 (dz. nr ewid. 2077/1 i 2078), a także pomnik Kilińskiego²¹ oraz układ urbanistyczny i zespół zabudowy przyrynkowej.

W związku z powyższym, zdaniem autorów, szczególnie cenny kulturowo obszar w Wolbromiu pokrywa się z lokacyjną strukturą urbanistyczną miasta. Przedmiotowy teren należy także rozszerzyć o historyczną zabudowę ulicy Miechowskiej, wychodzącej z centrum Wolbromia w kierunku wschodnim. Można stwierdzić, że trakt ten został ukształtowany jeszcze w średniowieczu, ale jego regulacja nastąpiła w roku 1847, kiedy to wytyczono drogę z Miechowa do Olkusza przez Wolbrom. Wówczas poza miastem zmieniono jej pierwotnie osiowy przebieg, kierując ją na południowy wschód. Wzdłuż wspomnianego traktu rozwinęło się jedno z przedmieść Wolbromia, tzw. przedmieście „Miechowskie”, zaznaczone na topograficznej mapie Galicji Zachodniej (z lat 1801–1804) Mayera von Heldensfelda (ryc. 3). Źródła podają, że około połowy XIX wieku było to przedmieście „najludniejsze” i „najznaczniesze”, ponieważ „połączone było z drogą bitą”²². Zachowany do naszych czasów zespół jego zabudowy pochodzi z przełomu XIX i XX wieku²³. Składa się z przeważnie parterowych domów, ze stosunkowo płaskimi dachami i z historyzującym, acz skromnym detalem elewacji frontowych²⁴. Tworzą one spójny pod względem stylowym zespół, który zdaniem autorów, również powinien zostać objęty ochroną ustawową poprzez wpis do rejestru zabytków nieruchomości w ramach ustawowej kategorii „historyczny zespół budowlany”. Ustawa definiuje taki zespół jako „powiązaną przestrzennie grupę budynków wyodrębnioną ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi”²⁵.

The most valuable and the most culturally important features of the urban layout under discussion include: the preserved original market square; the preserved original town blocks around the market square; the preserved authentic circulation system of the town within its charter-town structure, and the legibility of the nine-square model on which the town was laid-out.

Within the analyzed area there are two objects inscribed in the heritage register of the Lesser Poland Voivodeship. These are: the parish church of St. Katharine with its bell tower and the surroundings, no. A-379 from 10.06.1972 [A-1170/M] and the building of the „old post office” (part of front facade) at 6 Krakowska Str., [A-1395/M] from 09.06.2016.²¹

Besides registered monuments, there are other historic buildings located within the medieval urban layout, which are inscribed in the commune monument register. They are: the fire department building (1 Staszica Str., plot. No. 2162); a tenement house (22 Rynek, plot no. 2077/1 and 2078), as well as the Kiliński monument in on the market square.²² It should also be noted that the urban layout and the buildings surrounding the market square are inscribed in the communal monument register of the town and commune of Wolbrom, as well.

In view of the above, in the Authors' opinion, a particularly culturally valuable area in Wolbrom coincides with the chartered town structure formed during the foundation period. In the authors' opinion, the area described above should be extended to include the historic buildings along Miechowska Street. The street runs eastwards from the center of Wolbrom. It can be said that the route was formed in the medieval period but it was regulated in 1847, when the new road from Miechów to Olkusz via Wolbrom was laid out. It was then that, its originally axial course was altered outside the town, curving it towards the south-east. Along the mentioned route one of the suburbs of Wolbrom developed, the „Miechowskie” suburb, which was marked on the topographic map of Western Galicia (from the years 1801–1804) by Mayer von Heldensfeld (see fig. 3). Sources indicated that around the mid-nineteenth century it was the most „populous” and „significant” suburb, which was related to the fact that it was „connected to a paved road.”²³ The complex of buildings in this suburb, preserved till the present, comes from the period around the end of the nineteenth and the beginning of the twentieth century.²⁴ It consists of mainly single-story houses, with relatively flat roofs and historicizing though modest details on front elevations.²⁵ They create a stylistically consistent building complex. In the authors' opinion, that complex should also be put under statutory protection by being inscribed in the immovable monument register in the statutory category of a „historic building complex.” The Act defines such a complex as a „spatially connected group of buildings distinguished because of their architectonic form, style, used materials, function, and time when they were built or their connection to historic events.”²⁶

Ryc. 9 a, b. Widok na zabudowę ulicy Miechowskiej od strony północno-zachodniej, marzec 2020; fot. autorzy.
 Fig. 9 a, b. A current view of the buildings in Miechowska Str. from the north-west. March 2020; photo by authors.

Podsumowanie

Wolbrom jest jednym z wielu przykładów miast zabytkowych o wciąż wartościowym zasobie, wymagającym ochrony konserwatorskiej oraz wytycznych do prawidłowej i konsekwentnej rewaloryzacji. Rozważania mają na celu wspomóc ten proces oraz wesprzeć władze konserwatorskie w ochronie cennego zasobu, jakim jest zachowane na terenie zabytkowych miast dziedzictwo kulturowe. Należy mieć nadzieję, że rozpoczęty przez władze konserwatorskie Małopolski proces wpisywania do rejestru zabytków nieruchomości historycznych układów urbanistycznych zostanie pomyślnie sfinalizowany, a jego efektem będzie nie tylko wzrost świadomości lokalnych społeczności w zakresie potrzeby ochrony zabytków kultury narodowej, lecz także większe zaangażowanie władz tych ośrodków w proces ich rewaloryzacji²⁶.

Conclusion

To conclude this article it should be emphasized that Wolbrom is merely one among many examples of historic towns with still valuable heritage, which require conservation protection and guidelines for proper and consistent restoration. The presented research is primarily meant to assist in the process and to support conservation authorities in protecting the valuable resources constituted by the cultural heritage preserved in historic towns. It is to be hoped that the process of inscribing historic urban layouts in the register of immovable monuments, initiated by the conservation authorities in Lesser Poland, will be successfully finalized, and will result not only in raising the awareness of local communities as far as the need to protect national cultural heritage is concerned, but also in increasing the involvement of local authorities in the restoration of their towns.²⁷

Bibliografia / References

Opracowania / Secondary sources

- Bogucka Maria, Samsonowicz Henryk, *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Wrocław 1986.
- Cygnarowski Andrzej, Kasprzyk Maria, Krasnowolski Bogusław, *Wolbrom (województwo katowickie). Studium historyczno-urbanistyczne*, Kraków 1987–1988, t. 1, 2.
- Dzieje Olkusza i regionu olkuskiego*, t. 1–2, red. Feliks Kiryk, Ryszard Kołodziejczyk, Kraków–Warszawa 1978.
- Krasnowolski Bogusław, *Lokacyjne układy urbanistyczne na obszarze ziemi krakowskiej w XIII i XIV wieku*, cz. 2, Kraków 2004.
- Książek Mieczysław, *Materiały pomocnicze do studiów w zakresie historii urbanistyki*, Kraków 1994.
- Książek Mieczysław, *Zarys budowy miast średniowiecznych w Polsce do końca XV wieku*, Kraków 1994.
- Kuśnierz Kazimierz, Kuśnierz-Krupa Dominika, *Issues with protecting medieval urban layouts from selected example towns in Lesser Poland*, „Technical Transactions / Czasopismo Techniczne” 2019, vol. 116, nr 4, s. 37–44.
- Kuśnierz-Krupa Dominika, *Issue of protecting historic urban layouts of small towns in south-eastern Poland – on selected examples*, „IOP Conference Series: Materials Science and Engineering” 2019, vol. 471, s. 1–10.
- Kuśnierz-Krupa Dominika, *Medieval urban layouts and their conservation (based on selected cases)*, [w:] *Classic and new forms of monument protection in the European cultural heritage space*, red. Piotr Dobosz, Witold Górny, Anna Mazur, Adam Kozień, Kraków 2019, s. 59–68.
- Kuśnierz-Krupa Dominika, *Original historical spatial development research methodology on the example of the town of Skawina in Lesser Poland*, „Landscape Architecture and Art” 2019, vol. 14, s. 18–23.
- Kuśnierz-Krupa Dominika, *Protection issues in selected Eu-*

ropean historic towns and their contemporary development, „E3S Web of Conferences” 2018, vol. 45, s. 1–8.

- Kuśnierz-Krupa Dominika, *XIV-wieczne układy urbanistyczne w Małopolsce i na Podkarpaciu: stan zachowania, ochrona i rewaloryzacja*, Kraków 2019.
- Miasta polskie w Tysiącleciu*, red. Mateusz Siuchniński, Wrocław 1965–1967, t. 1.
- Ptaśnik Jan, *Studia nad patrycjatem krakowskim wieków średnich*, „Rocznik Krakowski” 1913, t. 15.
- Zbiór dokumentów małopolskich*, t. 8: *Dokumenty z lat 1435–1450*, wyd. Irena Sułkowska-Kuraś, Stanisław Kuraś, Wrocław 1975.

Akty prawne / Legal acts

- Gminna Ewidencja Zabytków miasta i gminy Wolbrom, Kraków.
- Rejestr zabytków nieruchomości województwa małopolskiego, www.wuoz.malopolska.pl.
- Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Dz.U. 2003, nr 162, poz. 1568, tekst ujednolicony, art. 3, pkt 1, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=W-DU20031621568>.

Opinie / Expert reports

- Kuśnierz-Krupa Dominika, *Opinia konserwatorska dotycząca zasadności wpisu do rejestru zabytków historycznego zespołu zabudowy ulicy Miechowskiej w Wolbromiu*, 2020, mps, Archiwum MWUOZ w Krakowie, s.v.
- Kuśnierz-Krupa Dominika, *Opinia konserwatorska dotycząca zasadności wpisu do rejestru zabytków średniowiecznego układu urbanistycznego miasta Skawina*, 2019, mps, Archiwum MWUOZ w Krakowie, s.v.
- Kuśnierz-Krupa Dominika, *Opinia konserwatorska dotycząca zasadności wpisu do rejestru zabytków średniowiecznego układu urbanistycznego miasta Nowy Targ*, 2019, mps, Archiwum MWUOZ w Krakowie, s.v.

¹ D. Kuśnierz-Krupa, *XIV-wieczne układy urbanistyczne w Małopolsce i na Podkarpaciu: stan zachowania, ochrona i rewaloryzacja*, Kraków 2019, passim; eadem, *Medieval urban layouts and their conservation (based on selected cases)*, [w:] *Classic and new forms of monument protection in the European cultural heritage space*, red. P. Dobosz, W. Górny, A. Mazur, A. Kozień, Kraków 2019, s. 59–68; K. Kuśnierz, D. Kuśnierz-Krupa, *Issues with protecting medieval urban layouts from selected example towns in Lesser Poland*, „Technical Transactions / Czasopismo Techniczne” 2019, vol. 116, nr 4, s. 37–44.

² M.in. D. Kuśnierz-Krupa, „Opinia konserwatorska dotycząca zasadności wpisu do rejestru zabytków średniowiecznego układu urbanistycznego miasta Skawina” 2019, mps, Archiwum MWUOZ w Krakowie, s.v.; D. Kuśnierz-Krupa, „Opinia konserwatorska dotycząca zasadności wpisu do rejestru zabytków średniowiecznego układu urbanistycz-

nego miasta Nowy Targ” 2019, mps, Archiwum MWUOZ w Krakowie, s.v.

³ *Dzieje Olkusza i regionu olkuskiego*, t. 1–2, red. F. Kiryk, R. Kołodziejczyk, Kraków–Warszawa 1978.

⁴ B. Krasnowolski, *Lokacyjne układy urbanistyczne na obszarze ziemi krakowskiej w XIII i XIV wieku*, cz. 2, Kraków 2004.

⁵ *Miasta polskie w Tysiącleciu*, red. M. Siuchniński (red.), Wrocław 1965–1967, t. 1.

⁶ A. Cygnarowski, M. Kasprzyk, B. Krasnowolski. *Wolbrom (województwo katowickie). Studium historyczno-urbanistyczne*, Kraków 1987–1988, t. 1, 2.

⁷ Ibidem, t. 1, s. 75.

⁸ Ibidem, t. 1, s. 76.

⁹ J. Ptaśnik, *Studia nad patrycjatem krakowskim wieków średnich*, „Rocznik Krakowski” 1913, t. 15, s. 53; *Dzieje Olkusza i regionu olkuskiego*, t. 1, s. 397.

¹⁰ B. Krasnowolski, op. cit., s. 280–282.

- ¹¹ *Zbiór dokumentów małopolskich*, t. 8: *Dokumenty z lat 1435–1450*, wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, Polska Akademia Nauk, Instytut Historii, Wrocław 1975, dok. nr 2529; *Dzieje Olkusza i regionu olkuskiego*, t. 1, s. 397.
- ¹² *Dzieje Olkusza i regionu olkuskiego*, t. 1, s. 398.
- ¹³ A. Cygnarowski et al., t. 1, s. 79.
- ¹⁴ M. Książek, *Materiały pomocnicze do studiów w zakresie historii urbanistyki*, Kraków 1994, s. 19.
- ¹⁵ Idem, *Zarys budowy miast średniowiecznych w Polsce do końca XV wieku*, Kraków 1994, s. 68–72; D. Kuśnierz-Krupa, *Original historical spatial development research methodology on the example of the town of Skawina in Lesser Poland*, „Landscape Architecture and Art” 2019, vol. 14, s. 18–23.
- ¹⁶ M. Bogucka, H. Samsonowicz, *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Wrocław 1986, s. 99.
- ¹⁷ *Miasta polskie w Tysiącleciu*, s. 679.
- ¹⁸ D. Kuśnierz-Krupa, „Opinia konserwatorska dotycząca zasadności wpisu do rejestru zabytków układu urbanistycznego miasta Wolbrom” 2019, mps, Archiwum MWUOZ w Krakowie, s.v.
- ¹⁹ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Dz.U. 2003, nr 162, poz. 1568, tekst ujednolicony, art. 3, pkt 1, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20031621568> (dostęp: 19 III 2020).
- ²⁰ Rejestr zabytków województwa małopolskiego, www.wuoz.malopolska.pl (dostęp: 15 III 2020).
- ²¹ Gminna Ewidencja Zabytków miasta i gminy Wolbrom, WUOZ Kraków (dostęp: 15 III 2020).
- ²² A. Cygnarowski et al., t. 1, s. 109.
- ²³ Ibidem, s. 113.
- ²⁴ D. Kuśnierz-Krupa, „Opinia konserwatorska dotycząca zasadności wpisu do rejestru zabytków historycznego zespołu zabudowy ulicy Miechowskiej w Wolbromiu” 2020, mps, Archiwum MWUOZ w Krakowie, s.v.
- ²⁵ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, art. 8, pkt 13.
- ²⁶ D. Kuśnierz-Krupa, *Issue of protecting historic urban layouts of small towns in south-eastern Poland – on selected examples*, „IOP Conference Series: Materials Science and Engineering” 2019, vol. 471, s. 1–10; D. Kuśnierz-Krupa, *Protection issues in selected European historic towns and their contemporary development*, „E3S Web of Conferences” 2018, vol. 45, s. 1–8.

Streszczenie

Artykuł dotyczy problematyki ochrony i rewaloryzacji miasta zabytkowego, jakim jest Wolbrom, położony w województwie małopolskim, na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej, nad rzeką Pokrzywianką. Miasto, lokowane w okresie średniowiecza, do naszych czasów zachowało zdefiniowany, ortogonalny układ urbanistyczny, rozmiarowy na bazie modelu 9-polowego, a także inne cenne zabytki. Winno zatem być chronione na mocy Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, aby jego dziedzictwo kulturowe nie uległo unicestwieniu i było prawidłowo rewaloryzowane.

Abstract

This article addresses the issues of protecting and restoring the historic town of Wolbrom, located in the Lesser Poland Voivodeship, on the Cracow-Częstochowa Upland, on the Pokrzywianka River. The town, founded during the Middle Ages, has preserved its defined, orthogonal urban layout, laid out on the nine-square model, as well as other valuable historic monuments until today. Therefore, according to the Monument Protection Act, it should be protected so that its cultural heritage is properly restored instead of becoming annihilated.